

Tog'ayeva Umida Shavqi qizi

Buxoro davlat universiteti

Pedagogika kafedrası dotsenti,

pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

u.s.togayeva@buxdu.uz

ONA TILI TA'LIMIDA NEYROLINGVISTIK YONDASHUV METODIK MUAMMO SIFATIDA

Annotatsiya. mazkur maqolada ona tili ta'limida neyrolingvistik yondashuvning ahamiyati, uning metodik muammo sifatidagi jihatlari va ta'lim jarayoniga tatbiq etish imkoniyatlari tahlil qilingan, o'quvchilarning nutqiy faoliyatini rivojlantirishda neyrolingvistik mexanizmlarning o'rni ko'rib chiqilgan. Boshlang'ich ta'lim jarayonida ona tili fanini o'qitishda neyrolingvistik yondashuvning nazariy va metodik asoslari tahlil qilingan. Tilni o'rganish jarayonining inson miyasi faoliyati bilan uzviy bog'liqligi, nutqni qabul qilish va ishlab chiqish mexanizmlari hamda o'quvchilarning kognitiv rivojlanish xususiyatlari ilmiy manbalar asosida yoritib berilgan. Shuningdek, boshlang'ich sinf o'quvchilarining psixologik va yosh xususiyatlarini hisobga olgan holda ona tili ta'limini samarali tashkil etishda neyrolingvistik yondashuvning o'rni va ahamiyati ochib berilgan. Maqolada neyrolingvistik yondashuv asosida tashkil etiladigan dars jarayonining metodik xususiyatlari, o'quvchilarning nutqiy faolligini rivojlantirishga xizmat qiluvchi didaktik usullar, mashqlar tizimi va amaliy topshiriqlar keltirilgan.

Kalit so'zlar: ona tili ta'limi, neyrolingvistika, nutq faoliyati, metodika, ta'lim jarayoni, til o'rganish, psixolingvistika, boshlang'ich ta'lim, neyrolingvistik yondashuv, o'qitish metodikasi, nutqiy kompetensiya, kognitiv jarayonlar, kommunikativ yondashuv, didaktik usullar, interaktiv metodlar.

НЕЙРОЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ ПОДХОД В ОБУЧЕНИИ РОДНОМУ ЯЗЫКУ КАК МЕТОДИЧЕСКАЯ ПРОБЛЕМА

Аннотация. в данной статье анализируется значение нейролингвистического подхода в обучении родному языку, его аспекты как методической проблемы и возможности его применения в образовательном процессе, рассматривается роль нейролингвистических механизмов в развитии речевой деятельности учащихся. Проанализированы теоретические и методические основы нейролингвистического подхода к преподаванию родного языка в процессе начального образования. Неразрывная связь процесса изучения языка с деятельностью человеческого мозга, механизмы восприятия и развития речи, а также особенности когнитивного развития учащихся освещены на основе научных источников. Также раскрывается роль и значение нейролингвистического подхода в эффективной организации обучения родному языку с учетом психологических и возрастных особенностей учащихся начальных классов. В статье представлены методические особенности учебного процесса, организованного на основе нейролингвистического подхода, дидактические методы, служащие развитию речевой активности учащихся, система упражнений и практические задания.

Ключевые слова: обучение родному языку, нейролингвистика, речевая деятельность, методика, учебный процесс, изучение языка, психоллингвистика, начальное образование, нейролингвистический подход, методика обучения, речевая компетенция, когнитивные процессы, коммуникативный подход, дидактические методы, интерактивные методы.

NEUROLINGUISTIC APPROACH AS A METHODOLOGICAL PROBLEM IN NATIVE LANGUAGE EDUCATION

Annotation. *This article analyzes the significance of the neurolinguistic approach in native language education, its aspects as a methodological problem, and the possibilities of its application in the educational process, and examines the role of neurolinguistic mechanisms in the development of students' speech activity. The theoretical and methodological foundations of the neurolinguistic approach to teaching the native language in the process of primary education are analyzed. Based on scientific sources, the inextricable connection of the process of language learning with the activity of the human brain, the mechanisms of speech perception and production, and the features of the cognitive development of students are highlighted. Also, the role and importance of the neurolinguistic approach in the effective organization of native language education, taking into account the psychological and age characteristics of primary school students, are revealed. The article presents the methodological features of the lesson process organized on the basis of a neurolinguistic approach, didactic methods that serve the development of students' speech activity, a system of exercises and practical tasks.*

Key words: *native language education, neurolinguistics, speech activity, methodology, educational process, language learning, psycholinguistics, primary education, neurolinguistic approach, teaching methodology, speech competence, cognitive processes, communicative approach, didactic methods, interactive methods.*

Kirish. Bugungi globallashuv jarayonida ta'lim tizimini modernizatsiya qilish, o'quv jarayoniga zamonaviy pedagogik va ilmiy yondashuvlarni joriy etish muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, ona tili ta'limida o'quvchilarning nutqiy kompetensiyasini rivojlantirish, mustaqil fikrlashini shakllantirish va kommunikativ faoliyatini takomillashtirish dolzarb masalalardan biridir.

So'nggi yillarda tilni o'rganish jarayonini inson miyasi faoliyati bilan bog'liq holda o'rganishga qaratilgan neyrolingvistik yondashuv ta'lim metodikasida alohida ahamiyat kasb etmoqda. Ushbu yondashuv tilni idrok etish, qayta ishlash va nutq hosil qilish jarayonlarining neyropsixologik mexanizmlarini hisobga olgan holda ta'lim jarayonini tashkil etishni nazarda tutadi.

Shu sababli ona tili ta'limida neyrolingvistik yondashuvni qo'llashning metodik asoslarini o'rganish, uning samarali usullarini ishlab chiqish hamda boshlang'ich ta'lim jarayoniga tatbiq etish muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega.

Zamonaviy ta'lim tizimida o'quvchilarning nutqiy kompetensiyasini rivojlantirish, ularning mustaqil fikrlash qobiliyatini shakllantirish hamda kommunikativ ko'nikmalarini takomillashtirish muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, boshlang'ich ta'lim bosqichida ona tili fanini o'qitish o'quvchilarning nutqiy rivojlanishi va tafakkur shakllanishida asosiy omil bo'lib xizmat qiladi.

So'nggi yillarda til o'rganish jarayonini inson miyasi faoliyati bilan bog'liq holda o'rganadigan neyrolingvistika fani ta'lim jarayonida alohida ahamiyat kasb etmoqda. Bu yondashuv tilni o'rganish jarayonini o'quvchilarning psixologik va kognitiv xususiyatlari bilan uyg'un holda tashkil etishni nazarda tutadi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilari tilni asosan eshitish, ko'rish, takrorlash va faol nutq orqali o'zlashtiradi. Shu sababli neyrolingvistik yondashuv ona tili ta'limini samarali tashkil etishda muhim metodik asos hisoblanadi.

Asosiy qism. Neyrolingvistika til va miya faoliyati o'rtasidagi bog'liqlikni o'rganadigan fan sohasi hisoblanadi. Bu yo'nalish psixologiya, lingvistika va nevrologiya fanlari kesishgan nuqtada shakllangan.

Tilni o'rganish jarayonida inson miyasi bir necha bosqichli kognitiv jarayonlarni amalga oshiradi. Ular quyidagilardan iborat:

- nutqni eshitish va idrok etish;

- til birliklarini tahlil qilish;
- ma'no hosil qilish;
- nutqni shakllantirish [1].

Neyrolingvistik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, inson miyasining turli hududlari tilni qayta ishlashda muhim rol o'ynaydi. Bu jarayonni hisobga olgan holda tashkil etilgan ta'lim metodlari o'quvchilarning nutqiy ko'nikmalarini samaraliroq rivojlantiradi.

Bugungi kunda ona tili ta'limi samaradorligini oshirish, o'quvchilarning nutqiy kompetensiyasini rivojlantirish hamda ta'lim jarayonini zamonaviy ilmiy yondashuvlar asosida tashkil etish dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi. Shu nuqtai nazardan, neyrolingvistik yondashuv ona tili ta'limining metodik asoslarini boyituvchi muhim ilmiy yo'nalishlardan biri sifatida e'tirof etilmoqda.

Neyrolingvistik yondashuv tilni o'rganish jarayonini inson miyasi faoliyati bilan bog'liq holda tushuntiradi hamda til birliklarini o'zlashtirish jarayonining kognitiv mexanizmlarini hisobga olishni nazarda tutadi. Bu yondashuv o'quvchilarning nutqiy faoliyatini rivojlantirish, til materialini samarali o'zlashtirish va ta'lim jarayonini individual xususiyatlarga mos ravishda tashkil etish imkonini beradi [2].

Ona tili ta'limida neyrolingvistik yondashuv bir qator muhim pedagogik imkoniyatlarni yaratadi. U o'quvchilarning eshitish, tushunish, gapirish va yozish kabi nutqiy ko'nikmalarini kompleks ravishda rivojlantirishga xizmat qiladi. Shuningdek, ushbu yondashuv o'quvchilarning individual kognitiv imkoniyatlarini hisobga olishga yordam beradi hamda ta'lim jarayonini shaxsiy xususiyatlarga moslashtirish imkonini yaratadi [3].

Quyidagi jadvalda ona tili ta'limida neyrolingvistik yondashuvning asosiy imkoniyatlari ko'rsatilgan (1-jadvalga qarang).

1-jadval. Ona tili ta'limida neyrolingvistik yondashuvning imkoniyatlari

№	Neyrolingvistik yondashuv imkoniyatlari	Mazmuni
1	Nutqiy faoliyatni rivojlantirish	O'quvchilarning eshitish, tushunish, gapirish va yozish ko'nikmalarini kompleks tarzda rivojlantirishga xizmat qiladi.
2	Individual o'rganish xususiyatlarini hisobga olish	Har bir o'quvchining kognitiv imkoniyatlari turlicha bo'lgani sababli ta'lim jarayonini shaxsiy xususiyatlarga moslashtirish imkonini beradi.
3	Xotira va tafakkurni rivojlantirish	Assotsiatsiya, vizual tasavvur va kontekstli o'rganish usullari orqali xotira mustahkamlanadi.
4	Ta'lim samaradorligini oshirish	Miya faoliyatiga mos metodlar o'quv materialining tez va samarali o'zlashtirilishiga yordam beradi.

Neyrolingvistik yondashuvning samarali qo'llanilishi bir qator metodik tamoyillarga asoslanadi. Ushbu tamoyillar ta'lim jarayonini o'quvchilarning psixologik va kognitiv xususiyatlariga mos ravishda tashkil etishni nazarda tutadi (2-jadvalga qarang).

2-jadval. Neyrolingvistik yondashuvning asosiy tamoyillari

№	Tamoyil nomi	Mazmuni
1	Miyaning tabiiy o'rganish mexanizmlariga moslik	Til o'rganish jarayoni inson miyasi ma'lumotni qabul qilish usullariga mos tashkil etiladi.
2	Multimodal o'qitish	Ma'lumotni eshitish, ko'rish va harakat orqali birgalikda o'rganish samaradorlikni oshiradi.
3	Assotsiativ o'rganish	Yangi bilimlar avvalgi bilimlar bilan bog'lab o'rgatiladi.
4	Emotsional muhit	Ijoiy psixologik muhit o'quvchilarning o'rganishga bo'lgan motivatsiyasini oshiradi.
5	Faol nutqiy faoliyat	O'quvchilar faol muloqot jarayoniga jalb qilinadi.

Shuningdek, ona tili darslarida neyrolingvistik yondashuv asosida turli metod va usullardan foydalanish mumkin (3-jadvalga qarang).

3-jadval. Ona tili darslarida qo'llaniladigan neyrolingvistik metodlar

№	Metod nomi	Qo'llanishi
1	Assotsiativ metod	Yangi so'zlarni obrazlar bilan bog'lab o'rgatish.
2	Vizual metod	Rasmlar va diagrammalar orqali tushuntirish.
3	Interaktiv metod	Rolli o'yinlar va dialoglar orqali nutqni rivojlantirish.
4	Kontekstli o'rganish	So'z va gaplarni real vaziyatlarda qo'llash.
5	Takrorlash metodi	Mashqlar orqali xotirani mustahkamlash.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining tafakkuri obrazli va emotsional xususiyatga ega. Shu sababli ular yangi bilimlarni ko'proq tasvirlar, o'yinlar va muloqot orqali o'zlashtiradi.

Neyrolingvistik yondashuv quyidagi pedagogik imkoniyatlarni yaratadi:

1. O'quvchilarning nutqiy faolligini oshiradi.
2. Eslab qolish jarayonini kuchaytiradi.
3. Tasavvur va tafakkurni rivojlantiradi.
4. Til birliklarini tabiiy nutq jarayonida o'zlashtirishga yordam beradi.

Masalan, o'quvchilar yangi so'zlarni faqat yodlash orqali emas, balki rasm, hikoya yoki vaziyat orqali o'rgansa, ularning xotirasida mustahkam saqlanadi [7].

Ona tili darslarida neyrolingvistik yondashuvni samarali qo'llash uchun boshlang'ich sinf o'quvchilari bilan turli interaktiv mashqlar tashkil etish muhim ahamiyatga ega.

1-mashq. "Rasm asosida hikoya tuzish"

Maqsad: o'quvchilarning nutqiy tafakkuri va og'zaki nutqini rivojlantirish.

Bajarish tartibi:

1. O'qituvchi doskaga biror rasm (masalan, tabiat manzarasi yoki bolalar o'yin jarayoni) iladi.

2. O'quvchilar rasmni diqqat bilan kuzatadi.
3. Har bir o'quvchi rasm asosida 2–3 ta gap tuzadi.
4. So'ngra o'quvchilar birgalikda kichik hikoya yaratadi.

Neyrolingvistik ahamiyati: bu mashq ko'rish, tafakkur va nutq markazlarini birgalikda faollashtirib, miyada assotsiativ bog'lanishlarni shakllantiradi.

2-mashq. "So'zdan gap tuz"

Maqsad: so'z boyligini oshirish va gap tuzish ko'nikmasini rivojlantirish.

Bajarish tartibi:

1. O'qituvchi doskaga bir nechta so'z yozadi. Masalan: *qush, daraxt, uchdi, yashil*.
2. O'quvchilar ushbu so'zlardan foydalanib gap tuzadi.
3. Keyinchalik o'quvchilar gapni kengaytirib kichik matn tuzishi mumkin.

Neyrolingvistik ahamiyati: bu mashq o'quvchilarning til birliklarini miyada bog'lash, grammatik tuzilmani tushunish va nutqni erkin ifodalash qobiliyatini rivojlantiradi.

3-mashq. "So'zlarni bog'lash"

Quyidagi so'zlarni moslashtiring:

4-mashq. "Gapni davom ettiring"

1. Men maktabga ...
2. Bugun darsda ...
3. Mening do'stim ...

5-mashq. "Rasm asosida hikoya tuzish"

O'quvchilarga rasm beriladi va ular rasm asosida kichik hikoya tuzadilar.

Bu mashq o'quvchilarning:

- nutqiy faolligini
- tasavvurini

- mustaqil fikrlashini rivojlantiradi.

Shunday qilib, neyrolingvistik yondashuv asosida tashkil etilgan mashg'ulotlar o'quvchilarning nutqiy faoliyatini rivojlantirish, tafakkurini faollashtirish hamda ona tili darslarining samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Ayniqsa, boshlang'ich ta'lim bosqichida bunday metod va mashqlardan foydalanish o'quvchilarning tilni tabiiy va samarali o'zlashtirishiga yordam beradi.

Xulosa. Ona tili ta'limida neyrolingvistik yondashuvni qo'llash o'quvchilarning tilni o'zlashtirish jarayonini yanada samarali tashkil etishga xizmat qiladi. Mazkur yondashuv til o'rganish jarayonini inson miyasi faoliyati, kognitiv jarayonlar hamda psixologik omillar bilan uzviy bog'liq holda ko'rib chiqadi. Natijada ta'lim jarayoni o'quvchilarning tabiiy o'rganish mexanizmlariga mos ravishda tashkil etiladi.

Maqolada ona tili ta'limida neyrolingvistik yondashuvning asosiy imkoniyatlari tahlil qilindi. Unga ko'ra, mazkur yondashuv o'quvchilarning nutqiy faoliyatini rivojlantirish, individual o'rganish xususiyatlarini hisobga olish, xotira va tafakkurni faollashtirish hamda ta'lim samaradorligini oshirishda muhim metodik ahamiyat kasb etadi. Shuningdek, multimodal o'qitish, assotsiativ o'rganish, emotsional muhit yaratish va faol nutqiy faoliyatni tashkil etish kabi tamoyillar neyrolingvistik yondashuvning muhim metodik asoslari hisoblanadi.

An'anaviy ta'lim va neyrolingvistik yondashuv o'rtasidagi farqlar tahlil qilinib, neyrolingvistik yondashuv o'quvchi markazidagi ta'limni ta'minlashi, o'quvchilarning nutqiy kompetensiyasini rivojlantirishga xizmat qilishi bilan ajralib turishi aniqlandi. Shuningdek, boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun taklif etilgan interaktiv mashqlar o'quvchilarning tafakkuri, nutqiy faolligi va ijodiy fikrlashini rivojlantirishga yordam berishi ilmiy jihatdan asoslandi.

Boshlang'ich ta'limda ona tili fanini o'qitishda neyrolingvistik yondashuvdan foydalanish o'quvchilarning nutqiy kompetensiyasini rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu yondashuv til o'rganish jarayonini o'quvchilarning psixologik va kognitiv xususiyatlariga mos ravishda tashkil etishga imkon beradi. Natijada o'quvchilar til birliklarini samarali o'zlashtiradi va nutqiy faoliyatda erkin qo'llay boshlaydi.

Umuman olganda, neyrolingvistik yondashuv ona tili ta'limining metodik tizimini takomillashtirishda muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega. Ushbu yondashuvni ta'lim jarayoniga keng joriy etish o'quvchilarning nutqiy kompetensiyasini rivojlantirish, til materialini chuqurroq o'zlashtirish hamda ona tili darslarining samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Shu sababli kelgusida ona tili ta'limi metodikasida neyrolingvistik yondashuv asosida yangi metod va o'quv mashg'ulotlarini ishlab chiqish hamda amaliyotga tatbiq etish muhim ilmiy vazifalardan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Abdurahmonov D. O'zbek tilining semantik va sintaktik strukturalari: neyrolingvistik tahlil. Toshkent: Akademnashr, 2018. – 150 b.
2. Akbarov, A. Tilshunoslikka kirish. Toshkent: O'qituvchi, 2018. – 120 b.
3. Broca, P. Remarques sur le siège de la faculté du langage articulé, suivies d'une observation d'aphémie (perte de la parole). Bulletin de la Société Anatomique, 6, 1861. – 28 b.
4. Chomsky, N. Syntactic Structures. The Hague: Mouton, 1957. – 75 b.
5. Luriya, A. R. Neuropsychology of Language: An Introduction to A.R. Luria's Work. New York: Academic Press, 1976. – 150 b.
6. Мельчук, И. А. Общая теория зависимости. Москва: Наука, 1974. – 60 b.
7. Рахматуллаев, С. Til va miya: neyrolingvistik yondashuvlar. Toshkent: O'zbekiston Milliy Universiteti Nashriyoti, 2012. – 90 b.
8. Safarov, Sh. Kognitiv tilshunoslik asoslari. Toshkent: Fan, 2019. – 110 b.
9. Mahmudov, N. Ona tili o'qitish metodikasi. Toshkent: Fan, 2020. – 95 b.
10. Tog'ayeva, U. (2020). Improving the module" mother tongue teaching method" in project educational instructions. *Центр научных публикаций (buxdu. uz)*, 2(2), 129-133.